

Μιχαήλ Τσερβάντες, *Ο επιτήδειος ευγενής δον Κισότης της Μάντσας: Η πρώτη γνωστή ελληνική μετάφραση* (Τρίτη δεκαετία του 18^{ου} αι.). Περιλαμβάνει: Εισαγωγή από τους Γ. Κεχαγιόγλου-Α. Ταμπάκη (σελ. 158), Κείμενο, Γλωσσάρι και Πίνακα κυρίων ονομάτων από τον Γ. Κεχαγιόγλου (σελ. 815) και σειρά Εικόνων. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών 99, Σειρά: Πηγές της Νεοελληνικής Γραμματείας και Ιστορίας I, Αθήνα: 2007. ISBN: 978-960-7916-71-6.

La presente reseña se refiere a la edición crítica de la primera traducción griega del *Quijote* (1ª mitad del siglo 18), que se realizó en el ámbito de las cortes grecofanariotas de los Principados Danubianos (Moldoalauquia), a partir de la versión italiana de Franciosini, y que permaneció hasta la fecha inédita. Autores de la edición y de la amplia y esclarecedora introducción que la encabeza son los profesores Yorgos Kejayoglou (de la Universidad de Salónica) y Anna Tambaki (de la Universidad de Atenas), conocidos investigadores en el campo de la filología neohelénica. El fruto de su labor marca un hito entre los más recientes logros de la “cervantística” mundial.

Το παρόν πόνημα αποτελεί την πρώτη ολοκληρωμένη έκδοση του κειμένου της πρώτης γνωστής ελληνικής μετάφρασης του κορυφαίου έργου του Θερβάντες. Είναι καρπός της γόνιμης συνεργασίας του Γιώργου Κεχαγιόγλου, Καθηγητή Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Α.Π.Θ και της Άννας Ταμπάκη, Καθηγήτριας στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών και Φιλοξενούμενης Ερευνήτριας στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

Η διάρθρωσή του είναι συνοπτικά η εξής: προηγείται (σελίδες 9-10) σύντομο προλογικό σημείωμα του Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, ο οποίος εξηγεί τους λόγους που οδήγησαν στο να επιλεγεί αυτή ακριβώς η έκδοση ως αφετηρία μίας νέας σειράς εκδόσεων του ΙΝΕ και επαινεί τους καταξιωμένους ερευνητές για το αποτέλεσμα της προσπάθειάς τους.

Ακολουθεί, στις σελίδες 11-13, σύντομος πρόλογος των ερευνητών, οι οποίοι σημειώνουν πως μέχρι το 1992 ήταν γνωστά, σε ελληνική γλώσσα, μόνο δύο αποσπάσματα που αντιστοιχούσαν στο πρώτο μέρος του έργου. Καθοριστικής σημασίας για τη συμπλήρωση της εικόνας του πρώτου *Δον Κιχότη* στα νεοελληνικά είναι η εύρεση ενός τρίτου χειρογράφου από την Καθηγήτρια Ταμπάκη στη Ρουμανική Ακαδημία στο Βουκουρέστι.¹ Το χειρόγραφο αυτό διασώζει σχεδόν πλήρως το δεύτερο μέρος του έργου, έδωσε, δε, το έναυσμα για την περαιτέρω φιλολογική προσέγγιση και έκδοση του συνόλου. Στον πρόλογο αναφέρονται, επίσης, οι παράγοντες που δεν επέτρεψαν να συμπέσει η έκδοση του βιβλίου με τα 400 χρόνια από την πρώτη έκδοση του πρώτου μέρους του *Don Quixote* (1605), ενώ ιδιαίτερη μνεία γίνεται σε όσους καθ’ οιονδήποτε τρόπο συνετέλεσαν στην επιτυχή ολοκλήρωση του παρόντος εγχειρήματος.

Κύριο σώμα του πονήματος συνιστά η πλούσια εισαγωγή, που αποτελείται από 158 σελίδες, συνοδεύεται από εξαντλητική βιβλιογραφία στις υποσημειώσεις και

---

¹ Ο τύπος *Δον Κιχότης* χρησιμοποιείται από τους Κεχαγιόγλου και Ταμπάκη και αναφέρεται στο σχετικό έργο του Θερβάντες. Οι ίδιοι προτιμούν τη γραφή με *σ*, αντί της καθιερωμένης και πιο διαδεδομένης με *ω*. Από την πλευρά μας, σε κάθε περίπτωση, σεβαστήκαμε τις επιλογές των συγγραφέων.

διακρίνεται σε πέντε μέρη.

Το πρώτο μέρος βρίσκεται στις σελίδες 15-66 και φέρει τον τίτλο «Αρχές και πρώτο μισό 18ου αιώνα: νεοελληνικά γραμματειακά και μεταφραστικά συμφραζόμενα». Σ' αυτό δίνεται το κοινωνικό και λογοτεχνικό περιβάλλον εντός του οποίου γεννήθηκε η πρώτη ελληνική μετάφραση του κειμένου του Θεοβάντες. Βρισκόμαστε στην εποχή του Μπαρόκ και πιο συγκεκριμένα στα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Την εποχή αυτή, η πεζογραφία ενισχύεται με πρωτότυπα έργα και μεταφράσεις, κυρίως από τα ιταλικά, ενώ πλουτίζεται και η θρησκευτική γραμματεία.

Η παραπάνω εικόνα ενισχύεται στο πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα. Οι συγγραφείς επικεντρώνονται στη Φαναριώτικη Γραμματεία των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών της εποχής των Μαυροκορδάτων. Είναι έκδηλα τα σημεία εξοικείωσης με τη Δυτική παιδεία, αλλά και φανερό το ενδιαφέρον για μία συντονισμένη μεταφραστική στρατηγική στις αυλές των ελληνοφαναριωτών ηγεμόνων, ιδίως από το 1709 και εξής. Προηγήθηκε, βέβαια, κατά τον 17^ο αιώνα, η πνευματική αναγέννηση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, που στηρίχτηκε σε δύο πυλώνες, την ελληνική, αλλά και τη δυτική παιδεία.

Η έναρξη της μεταφραστικής πρακτικής οφείλεται στη φωτισμένη βούληση των Ελλήνων Φαναριωτών ηγεμόνων που διακρίνονταν για τη γλωσσομάθειά τους. Η Φαναριώτικη εξουσία εγκαινιάζεται στη Μολδαβία το 1709 με το Νικόλαο Μαυροκορδάτο. Είναι έντονο το ενδιαφέρον για τις ξένες γραμματείες και το λόγιο στοχασμό, ενταγμένο στο πλαίσιο των απαρχών του Διαφωτισμού που φέρνει νέα λογοτεχνικά ρεύματα και διαδέχεται την Όσιμη Αναγέννηση και το Μπαρόκ.

Στο πρώτο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα κυκλοφορούν στις Ηγεμονίες και πρωτότυπα έργα πεζογραφίας, ενώ το πρώτο μυθιστόρημα είναι το «Φιλοθέου Πάρεργα» του Νικόλαου Μαυροκορδάτου. Στις σελίδες 36-37 υπάρχει λεπτομερής αναφορά στην Βιβλιοθήκη του παραπάνω ηγεμόνα, η οποία περιελάμβανε, μεταξύ των άλλων, και σχετικά με τον *Δον Κιχότη* έργα: την ιταλική μετάφραση του 1677, μία γαλλική, την απόκρυφη συνέχεια του *Δον Κιχότη* κ.α. Πρόκειται για τα πρώτα τεκμήρια κυκλοφορίας του *Δον Κιχότη* στον ελληνόγλωσσο κόσμο και τις Παραδουνάβιες ηγεμονίες. Οι συγγραφείς αναφέρονται και στον Κωνσταντίνο Μαυροκορδάτο, όπως τον παρουσιάζει ο Καισάριος Δαπόντες. Ο Κωνσταντίνος Μαυροκορδάτος διέδωσε την πρώτη μετάφραση του *Δον Κιχότη*, ενσωματώνοντας ένα τμήμα της στο έργο του.

Σημαντικό είναι το 1720, ως αφετηρία έναρξης σχετικά πιστών μεταφράσεων και όχι διασκευών, στα ελληνικά. Αφορούν σε έργα μυθοπλαστικά, ενώ κανόνας είναι η χρήση ιταλικών διαμέσων τουλάχιστον ως το 1740. Η ιταλική γλώσσα είναι κυρίαρχη στο νεοελληνικό χώρο πριν από τα μέσα του 18ου αιώνα. Από τα πρώτα κείμενα που μεταφράστηκαν είναι ο *Δον Κιχότης*, ενώ την ίδια εποχή μεταφράζονται και θεατρικά έργα, έμμετρος λόγος και ηθικοπολιτικές αφηγήσεις. Βρισκόμαστε στον πρώιμο Διαφωτισμό και στο πρόσφορο πνευματικό κλίμα της εποχής των Μαυροκορδάτων.

Από τη σελίδα 58 και εξής οι συγγραφείς ασχολούνται με την πρώτη πεζή μετάφραση που σχετίζεται με την έμμεση πρόσληψη Ισπανικού έργου, αυτού του Ιησούιτη Baltasar Gracián y Morales, αλλά και με το ρόλο άλλων προσωπικοτήτων της αυλής των Μαυροκορδάτων στη μετάφραση Δυτικών έργων στην ελληνική.

Οι μελετητές κλείνουν το πρώτο κεφάλαιο της εισαγωγής με τη διαπίστωση πως η μετάφραση χρησιμοποιήθηκε ως δίαυλος ανανέωσης των λογοτεχνικών δομών. Παραμένουν προς διερεύνηση θέματα, όπως η συγκριτική θέαση ελληνικών αποδόσεων εμβληματικών έργων της δυτικοευρωπαϊκής αφηγηματικής παράδοσης, αλλά και η απάντηση στο ερώτημα: γιατί οι εν λόγω μεταφράσεις δεν τυπώθηκαν,

αλλά παρέμειναν χειρόγραφες; Το βέβαιο είναι πως το ενδιαφέρον για τα Ισπανικά έργα, ζωηρό εκείνη την εποχή, σύντομα περιπίπτει σε νάρκη έως το ρομαντισμό.

Το δεύτερο μέρος βρίσκεται στις σελίδες 67-78, φέρει τον τίτλο «Απτά στοιχεία της ανάδυσης του ενδιαφέροντος για τον Θερβάντες και το έργο του» και διερευνά σύντομα την πρώτη ελληνική υποδοχή του μεγάλου Ισπανού συγγραφέα.

Το ενδιαφέρον για τον *Δον Κιχότη* είναι έκδηλο στη αυλή των Μαυροκορδάτων. Ήδη το 1725 υπήρχαν στη βιβλιοθήκη του Νικολάου (κυρίως) η δίτομη ιταλική μετάφραση του 1677 (3^η έκδοση της πρώτης μετάφρασης του Lorenzo Franciosini), η εξάτομη γαλλική μετάφραση του 1718 (επανέκδοση παλαιότερης) και η επανέκδοση της γαλλικής έντυπης μετάφρασης της απόκρυφης συνέχειας του Πρώτου μέρους από τον Avellaneda (Λονδίνο, 1707).

Οι συγγραφείς στέκονται ιδιαίτερα (σελίδες 68-70) σε άρθρο του Ρουμάνου μελετητή Dima-Drăgan σχετικά με τις θερβαντικού ενδιαφέροντος εκδόσεις των αρχών του 18^{ου} αι στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες, τη νεότερη τύχη τους, καθώς και τις άλλες εκδόσεις για τον Θερβάντες ή τους μεταφραστές και κριτικούς του.

Το βέβαιο είναι πως ο *Δον Κιχότης* αντιμετωπιζόταν, τουλάχιστον αρχικά, ως βιβλίο περιπετειών που διασκεδάζει, διακωμωδεί, παρωδεί, με άλλα λόγια ως κωμικό μυθιστόρημα, κατάλληλο πρωτίστως για παιδιά και νέους.

Οι συγγραφείς αναφέρονται στα τρία αντίγραφα της πρώτης γνωστής ελληνικής μετάφρασης (κατά σειρά παρουσίασης, Δρούλια 1966, Κεχαγιόγλου 1990, Ταμπάκη 1992), τα οποία τοποθετούν ως την έκτη δεκαετία του 18^{ου} αιώνα. Στοιχεία πατρότητας και χρονολόγησης γι' αυτά δεν διαθέτουμε. Τα δύο είναι ακέφαλα, κολοβό το ένα, νεότερο και αποσπασματικό το τρίτο.

Πάντως οι μελετητές θεωρούν το 1721 ως *terminus post quem* για την πρώτη γνωστή χειρόγραφη ελληνική μετάφραση, η οποία έγινε μάλλον στο Βουκουρέστι, στον κύκλο των πρώτων Μαυροκορδάτων, κατά την τρίτη δεκαετία του 18^{ου} αιώνα.

Ακολουθεί στις σελ. 78-93 της εισαγωγής ένα τρίτο μέρος που επιγράφεται: «Μερικά στοιχεία για κατοπινές τύχες του Θερβάντες στη νεοελληνική γραμματεία, αλλά και στον υπόλοιπο βαλκανικό κόσμο». Στόχος αυτής της παρενθετικής και προδρομικής παρέκβασης, όπως σημειώνουν οι μελετητές, είναι η παροχή συμπληρωματικών στοιχείων για τη μετέπειτα, και μετά τον Καισάριο Δαπόντε, παρουσία του Θερβαντικού έργου στη νεοελληνική λογοτεχνία.

Η μετάφραση του *Δον Κιχότη* κυκλοφόρησε σε περισσότερα αντίγραφα. Το Ισπανικό πρωτότυπο δεν ήταν μάλλον άμεσα γνωστό, ενώ υπήρχε δυνατότητα επαφής με το έργο, μέσω ιταλικών και γαλλικών μεταφράσεων.

Στη συνέχεια οι μελετητές επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στην πρόσφατη μονογραφία της Α. Σαμουήλ, *Ιδαλγός της Ιδέας. Η περιπλάνηση του Δον Κιχότη στην ελληνική λογοτεχνία*, Αθήνα, 2007. Σύμφωνα με αυτήν, η κυκλοφορία του έργου είναι συνεχώς μεγαλύτερη, ξεχωρίζουν, δε, η πρώτη ανώνυμη παιδική διασκευή του 1860, η πρώτη μετάφραση με βάση το καστιλιανό πρωτότυπο του Καρθαίου που επανεκδόθηκε πολλές φορές μέχρι τις μέρες μας και η πρώτη βερσιόν στη δημοτική, με στοιχεία Καθαρεύουσας στον ευθύ λόγο, στο περιοδικό *Αθηναϊκά Νέα* από το 1942.

Το τρίτο μέρος κλείνει με τη διαπίστωση των μελετητών πως η ελληνική χειρόγραφη παράδοση είναι η αρχαιότερη στα Βαλκάνια, αλλά και προγενέστερη των πρώτων έντυπων μεταφράσεων σε Κεντρική, Βόρεια και Ανατολική Ευρώπη. Πάντως, παραμένει προς διερεύνηση η εικόνα του *Δον Κιχότη* στις άλλες γραμματείες της ΝΑ Ευρώπης, θέμα που στην Ελλάδα δεν έχει μελετηθεί ακόμη επαρκώς.

Μετά από αυτήν την παρένθεση, οι συγγραφείς επικεντρώνονται στον κεντρικό στόχο τους. Το τέταρτο μέρος φέρει τον εύγλωττο τίτλο «Η πρώτη γνωστή

ελληνική μετάφραση του *Δον Κιχότη*: χειρόγραφο παράδοση και το ιταλικό πρότυπό της» και βρίσκεται στις σελίδες 93-135. Επισημαίνεται πως η παράδοση της πρώτης ελληνικής μετάφρασης είναι αποκλειστικά χειρόγραφο. Περιγράφονται τα τρία σωζόμενα αντίγραφα, έργα ανώνυμων και άγνωστων αντιγραφέων, άνισης ποιότητας αντιγραφής. Για την ταυτότητα των αντιγραφέων μόνο εικασίες μπορούν να υπάρξουν, ενώ ανοικτό παραμένει και το ζήτημα της χρονολόγησης.

Τα τρία χειρόγραφα περιγράφονται με λεπτομέρεια σε ικανό αριθμό σελίδων (94-113). Αυτά είναι:

α. *Χειρόγραφο Σγουρδαίου* (Α), κώδικας της ομώνυμης αθηναϊκής ιδιωτικής συλλογής. Το χειρόγραφο είναι ακέφαλο. Το κείμενό του αντιστοιχεί σε μικρό τμήμα του Πρώτου Μέρους του *Δον Κιχότη* (τελευταίο τρίτο 1^ο κεφαλαίου μέχρι τέλος 14^ο κεφαλαίου). Καλύπτει τα δύο από τα τέσσερα «μέρη» του Πρώτου μέρους. Η Δρούλια δίνει τρεις πιθανές χρονολογήσεις στο β' μισό 18^ο, τα τέλη του 18^ο ή τις αρχές του 19^ο αιώνα. Ο Κεχαγιόγλου διαφωνεί. Το τοποθετεί μεταξύ 1721-1745.

β. *Χειρόγραφο Βυτίνας* (Β). Είναι το δεύτερο που εντοπίστηκε και μελετήθηκε. Ακέφαλο, κολοβό και με απώλειες ή αφαιρέσεις. Στο τμήμα του κώδικα που αφορά στον *Δον Κιχότη* διακρίνονται δύο χέρια γραφέων. Κείμενο ανώνυμο παραδομένο, του οποίου ο κύριος γραφέας παραμένει άγνωστος. Το υλικό του αντιστοιχεί σε τμήμα του τρίτου «μέρους» του Πρώτου Μέρους του *Δον Κιχότη* (αρχή 33^ο κεφαλαίου-τέλος προτελευταίας παραγράφου 35^ο κεφαλαίου). Υπάρχουν, όμως, και παραλείψεις που στοχεύουν στην αυτονόμηση της εγκιβωτισμένης νουβέλας του *curioso impertinente* του ισπανικού πρωτοτύπου. Το δεύτερο χέρι, υπεύθυνο για μία σειρά από διορθώσεις, προσθήκες, αλλά και την εισαγωγή τεσσάρων άσχετων έμμετρων κειμένων, ανήκει στον πρώτο, πιθανότατα, κάτοχο του σύμμικτου κώδικα, τον Καισάριο Δαπόντε. Θεωρείται, δε, πιθανή η ύπαρξη και τρίτου χεριού, που προέβη σε σειρά διορθώσεων και προσθηκών.

Ο κύριος γραφέας αντέγραψε μάλλον το ανώνυμο κείμενο, μετά το 1731 και ως το 1753 ή 1765, κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης παρουσίας του Δαπόντε στη Μολδοβλαχία, όπου και έγινε η μετάφραση κι όπου έγιναν και τα αντίγραφα που ξέρουμε. Η, δε, παρέμβαση του Δαπόντε έγινε όταν βρισκόταν στην μονή Ξηροποτάμου (1765-1770 μέχρι 1779).

γ. *Χειρόγραφο Ρουμανικής Ακαδημίας* (Ρ). Είναι το τελευταίο που μελετήθηκε (κώδικας 1741 της Βιβλιοθήκης της Ρουμανικής Ακαδημίας στο Βουκουρέστι). Ο κώδικας είναι ακέφαλος και κολοβός. Η αρίθμηση δείχνει πως αποτελεί το δεύτερο μέρος πλήρους σώματος που υπήρχε ή μεταφέρθηκε εκεί και περιείχε προφανώς όλη τη μετάφραση και πιο συγκεκριμένα το μεγαλύτερο τμήμα του Δεύτερου Μέρους (δεύτερο πέμπτο πρώτου κεφαλαίου έως λίγο πριν το τέλος του τελευταίου κεφαλαίου). Συνολικά το έργο θα πρέπει να είχε γύρω στις 1060 σελίδες, ενώ ο κύριος γραφέας του, που δεν ταυτίζεται με τους κύριους γραφείς των δύο πρώτων χειρογράφων, θα πρέπει, μάλλον, να το αντέγραψε γύρω στο 1740-1750, κοντά στην ημερομηνία μετάφρασης.

Μετά από αυτήν τη λεπτομερή ανάλυση της χειρόγραφης παράδοσης, οι μελετητές παρουσιάζουν την πρωτογενή πηγή, που αποτέλεσε και πρότυπο της μετάφρασης. Πρόκειται για τη δίτομη τρίτη έκδοση της ιταλικής μετάφρασης που έγινε στη Ρώμη από τον Lorenzo Franciosini το 1677. Η πρώτη έκδοσή της κυκλοφόρησε μόλις 7 χρόνια μετά το 1615 (χρονολογία έκδοσης του δεύτερου μέρους του *Δον Κιχότη*). Το πλήρες σώμα της το είχαν ήδη οι Μαυροκορδάτοι, μάλλον πριν από το 1720.

Οι μελετητές περιγράφουν αναλυτικά την ιταλική μετάφραση στις σελίδες 114-117, σημειώνοντας πως πρόκειται για το πρώτο ιταλικό εγχείρημα που αφορά

στο σύνολο του έργου, έπαιξε, δε, το σημαντικότερο ρόλο ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Προηγήθηκαν, βέβαια, οι μεταφράσεις σε άλλες γλώσσες. Εν συνεχεία αναλύεται το έργο του Franciosini στις σελίδες 119-122, ενώ τίθενται μία σειρά από ζητούμενα, όπως η πρόσληψη του έργου το 17^ο και μετά, αλλά και η μεταφραστική τεχνική και στρατηγική του Franciosini.

Εν συνεχεία, αναλύονται οι ιδιομορφίες της ιταλικής μετάφρασης (σελ. 123-124), ενώ επιχειρείται και η σύγκριση της με το ισπανικό πρωτότυπο (σελ. 124-127). Ακολούθως στις σελίδες 127-133 δίνονται αναλυτικά παραδείγματα των αντιστοιχιών και των αποκλίσεων της ελληνικής μετάφρασης από το ιταλικό πρότυπό της, όσον αφορά στον τίτλο, την εικονογράφηση, τα ένθετα έμμετρα κείμενα, αλλά και το κυρίως κείμενο. Από την άλλη πλευρά, στις σελίδες 133-135, δίνονται τα σημεία στα οποία η ελληνική μετάφραση εναρμονίζεται πλήρως προς το ιταλικό πρότυπο, απομακρυνόμενη ακόμη περισσότερο από το ισπανικό πρωτότυπο (δίνονται σχετικά παραδείγματα).

Η εισαγωγή κλείνει με το πέμπτο κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο: «Ύφος και προϋποθέσεις της μετάφρασης: υποθέσεις για τον μεταφραστή και τη χρονολόγηση» και καταλαμβάνει τις σελίδες 135-150.

Μέσα από σειρά κειμενικών ενδείξεων, οι μελετητές επιχειρούν να περιορίσουν τον κύκλο των πιθανών δημιουργών της πρώτης ελληνικής μετάφρασης του *Δον Κιχότη* και να επακριβώσουν το χρόνο πραγματοποίησής της. Φαίνεται, όπως σημειώνουν, πως πρόκειται για λόγιο των αρχών του 18^{ου} αιώνα, που χρησιμοποιεί ορθά το μη αρχαϊζον φαναριώτικο γραπτό επίπεδο, όπως επίσης και τη βιβλική/εκκλησιαστική γλώσσα, αλλά και τα λατινικά. Υπάρχουν δάνεια από την ιταλική και την τουρκική, και σε μικρότερο βαθμό από τη Ρουμανική, άρα δεν έχουμε να κάνουμε με ελληνομαθή Ρουμάνο. Ομοίως τα ιταλικά του, αν και σε καλό επίπεδο, είναι μη άρτια, άρα θα πρέπει να αποκλειστεί η περίπτωση του ελληνομαθή Ιταλού, όπως και αυτή του δημιουργού από τη Δυτική ή την Κεντρική Ευρώπη. Υπάρχουν λάθη και στα ελληνικά, που παραπέμπουν σε μη υψηλές γραμματικές γνώσεις, αν και πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί: μπορεί να φταίει η γενικότερη ρευστότητα ή ο αντιγραφείας, ιδιαίτερα του β αντίγραφου. Η ίδια προσοχή χρειάζεται και με την παρουσία ιδιοματισμών, Βορειοελληνικών και Κωνσταντινουπολίτικων.

Όσον αφορά στη στρατηγική και την τεχνική της μετάφρασης, ακολουθείται η κατεύθυνση των παραδοσιακών χειρόγραφων «μεταφράσεων-ερμηνειών» της Φαναριώτικης αριστοκρατίας του 18^{ου} αιώνα. Ο μεταφραστής θέλει να ακολουθεί το πρότυπό του, αλλά γενικά. Δίνει μία μη πιστή, «λογοτεχνική», «διερμηνευτική» μετάφραση. Ακολουθεί από πολύ κοντά την υπόθεση του πρωτοτύπου, αν και δεν διστάζει να συντομεύσει τμήματα και να αφαιρέσει λεπτομέρειες που του φαίνονται συμπληρωματικές. Η έλλειψη ενδιαφέροντος για δημιουργία μίας πιστής μετάφρασης εξηγεί, επιπλέον, την απουσία μετάφρασης αποσπασμάτων σε στίχο. Ο μεταφραστής, τέλος, φαίνεται πως αγνοεί την Ισπανική γλώσσα.

Στις σελίδες 137-138 οι μελετητές κάνουν αναλυτικό λόγο για την «τρίτη κατεύθυνση» μετάφρασης. Όλα βέβαια παραπέμπουν στον κύκλο των πρώτων Μαυροκορδάτων, στον οποίο άλλωστε υπήρχε ενδιαφέρον για ανάλογα έργα. Πιθανότατα πρόκειται για πρόσωπο μάλλον του στενού πυρήνα του Ν. Μαυροκορδάτου ή κάποιον λόγιο ή γραμματικό που ήταν κοντά του και έφερε εις πέρας τη μετάφραση αυτή κατά την τρίτη δεκαετία του 18^{ου} αι.

Οι μελετητές αναλύουν το ύφος της μετάφρασης στις σελίδες 138-142, σημειώνοντας πως είναι δημοδέστερο και όχι αρχαϊστικό, ενώ ιδιαίτερη έκταση αφιερώνεται (σελ. 142-149) στο πρόσωπο της Σμαράγδας Μαυροκορδάτου, που

υπογράφει το χειρόγραφο Α και είναι η πιθανή κτήτορας του αντιγράφου ή η μεταφράστρια του κειμένου.

Συνοψίζοντας (σελίδες 149-150) τις υποθέσεις τους στο παραπάνω θέμα, οι μελετητές σημειώνουν τα εξής: Η πρώτη ελληνική μετάφραση του *Δον Κιχότη* έγινε στο Φαναριώτικο Βουκουρέστι του 1720 ή λίγο αργότερα και αντιγράφηκε ίσως μέχρι το 1745 στη βάση του χειρογράφου Α. Αρχικά κυκλοφόρησε στο στενό κύκλο των Μαυροκορδάτων. Το ζήτημα της ταύτισης του άγνωστου μεταφραστή παραμένει ανοικτό. Τρεις οι πιθανότερες εκδοχές: Σμαράγδα Μαυροκορδάτου, Σκαρλάτος Μαυροκορδάτος, Ιωάννης Σκαρλάτος ή κάποιος ιταλομαθής λόγιος του κύκλου τους. Πρόκειται για έναν ιδιαίτερα περιορισμένο κύκλο, αν συνυπολογίσουμε κι άλλα κριτήρια που αναφέρονται στη σελίδα 150.

Ακολουθως και πριν από την παράθεση του κειμένου, αναφέρονται σε χωριστό κεφάλαιο (σελ. 151-158) οι αρχές που διέπουν τη συγκεκριμένη έκδοση. Για λόγους που εξηγούνται πειστικά η έκδοση χαρακτηρίζεται ως φιλολογική και χρηστική. Λόγοι οικονομίας χώρου επέβαλαν την απουσία επίμετρου που θα περιείχε το ιταλικό και το ισπανικό κείμενο, τα οποία, πάντως, αν υπήρχαν, όπως σημειώνουν οι μελετητές, θα κατεδείκνυαν ευκρινέστερα τις αποκλίσεις του κειμένου, αλλά και την όποια μεταφραστική, γλωσσική και εκφραστική αξία του. Σημειώνεται, ακόμη, πως η αναπαράσταση των κειμένων δεν είναι πιστή, αλλά ούτε και υπέρμετρα επεμβατική, τη διέπει, δε, πνεύμα ελευθερίας και μοντέρνα θεώρηση. Τα κριτήρια δίνονται αναλυτικά στις σελίδες 152-156.

Μετά από την πολύ κατατοπιστική εισαγωγή και τις αρχές της έκδοσης ακολουθεί, σε νέα αρίθμηση στις σελ. 1-632, το κείμενο του *Δον Κισότη*, με ενδιαφέρον κριτικό υπόμνημα στις υποσημειώσεις.² Η έκδοση του κειμένου και το Γλωσσάρι, με πίνακα κυρίων ονομάτων, που ακολουθεί στις σελίδες 635-813, γίνεται με ευθύνη του Καθηγητή Κεχαγιόγλου, ο οποίος μας έχει ήδη δώσει συνεχή παραδείγματα μίας αξιοθαύμαστης φιλολογικής εργασίας, χάρη στις αξιόλογες εκδόσεις κειμένων και ανθολογιών, ιδίως της πρώτης νεοελληνικής λογοτεχνίας. Τέλος, ακολουθεί αρχείο εικόνων που περιέχει, μεταξύ άλλων, τις σελίδες τίτλου του πρώτου και δεύτερου τόμου του *Don Quijote* (Madrid, 1605 και 1615, αντίστοιχα), υλικό από την ιταλική μετάφραση του 1677, καθώς και υλικό από τα ελληνικά χειρόγραφα. Στο εξώφυλλο φιλοξενείται φωτογραφική απεικόνιση (σε σμίκρυνση) της ενδιαφέρουσας ελαιογραφίας του Honoré Daumier, *Δον Κιχότης και Σάντσο Πάντσα*, (περ. 1866-88), που βρίσκεται στο The Arnand Hammer Museum of Art and Cultural Center, L.A.

Εν κατακλείδι πρέπει να τονίσουμε τούτο: η δουλειά των Κεχαγιόγλου και Ταμπάκη, σφριγηλή, εδραία και τεκμηριωμένη, μας προσφέρει μία έκδοση απαραίτητη για μελλοντικές λεπτομερείς μελέτες για τον *Δον Κιχότη*. Θα κρατήσει ζωντανό το ενδιαφέρον για την συμπαθή μορφή του ήρωα μας, θα τον κάνει ακόμη πιο γνωστό στο ευρύ κοινό, αλλά και θα δώσει το απαραίτητο υπόβαθρο στη νέα γενιά των νεοελληνιστών για περαιτέρω διερεύνηση του αντικειμένου.

·

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΙΟΡΙΔΗΣ
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

² Ο τύπος *Δον Κισότης* αναφέρεται στο μετάφρασμα καθ' εαυτό, εμπεριέχεται στον τίτλο της πρώτης γνωστής ελληνικής μετάφρασης και αποτελεί απόδοση στα ελληνικά, είτε του *Chisciotte* του ιταλικού προτύπου, είτε του *Quichotte* των ευρέως διαδεδομένων γαλλικών μεταφράσεων.